

OPORTUNITĂȚI CULTURALE LA ÎNCEPUT DE SECOL XIX. GHEORGHE ȘINCAI ȘI CONTACTUL CU ILUMINISMUL MAGHIAR (1803-1808)

Formarea și desăvârșirea lui Gheorghe Șincai ca istoric a reprezentat un proces care a inclus diferite trepte de evoluție, experiențe culturale și intelectuale furnizate de mediile frecventate de-a lungul vieții: Roma, Viena, Blaj și, spre final, Buda. Sub aspectul concretizării muncii și preocupărilor sale în lucrări tipărite, intrate în circuitul științific al vremii, stagiul de la Buda (1803-1808) a reprezentat de departe etapa cea mai bogată, atât din punct de vedere cantitativ, cât și calitativ. Mediul intelectual oferit de Tipografia Universității la începutul secolului al XIX-lea a reprezentat pentru Șincai șansa reafirmării într-un peisaj intelectual în plină transformare pe drumul către romantism și redeschiderea canalelor de comunicare cu elitele vremii, care au produs mutații vizibile în formulele finale de gândire și prezentare a operei sale istorice. Pătrunderea în resorturile acestei ultime etape de pelerinaj cultural nu se poate face decât prin încercarea de recompunere a climatului intelectual al epocii, a schimbărilor și direcțiilor politice care au influențat tranziția ideologică spre secolul al XIX-lea, prin raportarea sa la mediile de cultură și la personalitățile care și-au lăsat amprenta în acest proces continuu al devenirii sale ca reprezentant al Luminilor.

În intervalul 1795-1818, considerat drept criza Luminilor, Buda a continuat să reprezinte un important centru economic și comercial, care a atras mulțimea coloniștilor greci, sârbi, macedoromâni, care au încercat să-și găsească un loc alături de maghiari și germani¹. Poliglotismul a imprimat orașului un caracter cosmopolit și a favorizat, prin instituțiile sale, dezvoltarea unei culturi multinaționale, deosebit de benefică pentru popoarele Europei Centrale și Estice. Avantajul deținerii a trei instituții cheie, Universitate, Tipografie, Bibliotecă, toate trei creații ale Vienei, a transformat orașul într-un puternic centru cultural, foarte căutat de elitele regionale ale vremii. Universitatea, prin varietatea etnică a cursanților, maghiari, germani, sârbi, croați, macedoromâni, români, atât din Transilvania cât și din Țările Române, a funcționat ca un mediu multinațional, care a încurajat comunicarea, schimburile intelectuale, conferind totodată un sentiment al solidarității intelectuale².

Recunoașterea capitalei Ungariei, Buda, ca simbol cultural al Luminilor la sfârșitul secolului al XVIII-lea, se făcea însă în primul rând prin Tipografia Universității³ (în continuare TUB). Instituția tipografiei, cu rol în valorificarea, distribuirea și repartizarea cunoașterii, prin producerea unităților mobile de informare, constituia un filtru ideologic al timpului și, în aceeași măsură ca și biblioteca, un barometru asupra poziției și evoluției domeniilor vieții culturale din această parte a Imperiului. În ciuda fluctuațiilor politice de după dispariția lui Iosif al II-lea, în toată perioada de funcționare (1777-1848), Tipografia Universității din Buda a continuat să rămână un loc de recunoaștere a intelectualilor diverselor naționalități, un loc al liberelor schimburi, o emblemă a diversității ideologice și a multiculturalismului promovat de Curtea de la Viena, care a urmărit difuzarea Luminilor în context național. De la mutarea ei la Buda în anul 1777, ascensiunea Tipografiei este una spectaculoasă, susținută prin privilegiile acordate de Curtea imperială. În anul 1779 Maria Tereza a dăruit Tipografiei privilegiul editării cărților didactice pentru întreaga Ungarie, exclusivitate care o transforma într-un factor cultural major, în condițiile

¹ Maria Protase, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, Editura Minerva, 1973, p. 123.

² Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972; Domokos Kosáry, *Culture and Society in Eighteenth Century Hungary*, Budapest, Corvina, 1987, p. 93-129; Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760-1821)*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2003.

³ Béla Köpeczi, *Le rôle de l'Imprimerie Universitaire de Buda dans le développement culturel des peuples de l'Europe Centrale et Orientale à la fin du XVIII-e et au début du XIX-e siècle*, în *Typographia Universitatis Hungaricae Buda 1777-1848*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983 (în continuare TUH/1983), p. 19-24; Ambrus Miskolczy, *Le rôle des publications de l'Imprimerie Universitaire de Buda dans l'évolution de la culture roumaine de la fin du XVIII-e siècle à 1830*, în TUH/1983, p. 301-309; Andrei Veres, *Tipografia românească din Buda*, în *Boabe de grâu*, III, nr. 12/decembrie 1932, p. 593-612; Laura Stanciu, *op. cit.*, p. 167-169; Victor Neumann, *Tentația lui Homo Europaeus*, București, 1991, p. 208-210.

unei funcționări fără concurență care-i asigura un venit constant, dar și o poziție de instituție subordonată. Un al doilea act cu valoare de privilegiu este dat în anul 1795 prin dreptul de a scoate cărți laice și bisericești în limbile română, sârbă și neogreacă, măsură deosebit de benefică în impulsivitatea dezvoltării culturale regionale a acestor popoare⁴. În toată perioada 1777-1848 Tipografia a funcționat ca o instituție etatizată, subordonată atât Consiliului Locumtenențial al Ungariei, cât și Universității, o exponentă a tendinței moderate a Luminilor. Plasarea ei în Ungaria a fost una strategică, autoritățile imperiale urmărind facilitarea accesului naționalităților din sud-estul Europei la programul Luminilor, conform priorităților programului politic al Vienei și, în același timp, o măsură pentru întărirea poziției culturale a Budei în cadrul sistemului de vase comunicante al Imperiului⁵. Finalul secolului al XVIII-lea a reprezentat pentru popoarele acestei regiuni vremea dicționarelor și gramaticilor, un timp al afirmării identității naționale prin limbă și istorie⁶. Titlurile au demonstrat că Tipografia era o instituție de prim rang care încuraja diversitatea spirituală, favorizând înmulțirea coridoarelor care legau Răsăritul de Apus.

Tranziția de la Iluminism la Romanticism a găsit Tipografia Universității în aceeași atitudine de toleranță în fața diferitelor tendințe naționale. Un moment important pe fondul transformărilor care au marcat viața politică și culturală a Ungariei la limita secolelor XVIII-XIX îl reprezintă instalarea lui Ferenc Saghly la conducerea Tipografiei (1804-1838). De numele său istoriografia maghiară leagă modernizarea TUB și orientarea graduală spre o poziție de independență atât în relațiile cu Universitatea, cât și din punct de vedere financiar⁷.

⁴ Andrei Veres, *op. cit.*, p. 593; Gheorghe Gorun, *Cenzorii români de la Tipografia din Buda*, în *Crisia*, XXII, 1992, p. 145.

⁵ Káfer István, *Az Egyetemi Nyomda Négy száz Eve (1577-1977)*, Budapest, Magyar Helikon, 1977, p. 97-150; Domokos Kosáry, *op. cit.*, p. 154; Éva Balász, *Hungary and the Habsburgs 1765-1800. An Experiment in Enlightened Absolutism*, Budapest, Central European University Press, 1987, p. 25-27; Ioan Chindriș, *Cartea românească veche la Budapesta*, în *Acta Musei Napocensis*, II, nr. 33, 1997, p. 215.

⁶ Béla Köpeczi, *op. cit.*, p. 20-21. Abecedarele, ghidurile ortografice, gramaticile în limbile naționale (maghiară, germană, română, sârbă, croată, slovacă, ucrainiană) s-au bucurat de o atenție specială la TUB, dintre autori evidențiindu-se Ferenc Verseghe, Anton Bernolák, Gheorghe Șincai, M. Lutskey. Politica editorială de la finalul secolului al XVIII-lea s-a concentrat de asemenea pe segmentul manualelor școlare – matematică, geografie, istorie naturală – tipărite și ele în limbile naționale. Printre autori întâlnim nume ca Miklós Révai, Károly Luby, Gáspár Pál, Daniel Mitterpacher, Antun Mandić. Pentru Universitate TUB a imprimat cursuri universitare, opere științifice ale profesorilor, mai ales în domeniul științelor naturale și medicinei. Evoluția conștiinței naționale la popoarele din regiune, pe fondul receptării și asimilării Luminilor, a marcat o creștere a interesului pentru istoria națională anunțată prin studiul originilor. Direcția încurajată de iosefinism în mod oficial în domeniul istoriei a fost însă cea a răspândirii cunoștințelor de istorie universală, concretizate în traduceri, cărora li se asociază nume ca J. Schröck (în limba germană), V. Millot (în limba română), A. Branković, G. Magarašević (în limba sârbă), A.S. Kipilovski (în limba bulgară). Au fost imprimate lucrări de istoria limbii care au avut ca destinație nu doar dezvoltarea culturii în limba maternă, ci au urmărit, chiar dacă indirect, întărirea conștiinței istorice. Avem în vedere teoriile continuității daco-romane, prin Maior, Murgu, Carcalechi, tezele care au servit la dezvoltarea identității naționale slovace, prin Kollár, Hollý, teoriile panslavismului, prin Herkel, Kollár, și cele ale afirmării naționale sârbe, prin Rajić, Obradović, Karadžić. Orientarea regională comună către istoria națională nu a putut însă rămâne fără ecou la TUB, aici imprimându-se lucrări privind istoria maghiară semnate István Katona și György Pray, o istorie despre prințul sârb Miloš Obrenović sub semnătura lui Vuk Karadžić, istoria slovacilor prin Ján Kollár, istoria popoarelor slave prin J. Rajić și, desigur, istoria românilor prin Petru Maior, care își vedea editată la 1812 *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*. Acest tip de lucrări nu au constituit însă o prioritate editorială, încurajată în mod oficial de stat. În tranziția de la secolul XVIII la secolul XIX cărțile de popularizare au constituit segmentul căruia i s-a asigurat un loc central în activitatea editorială. O serie întreagă de lucrări gen manuale, broșuri au avut în vedere difuzarea cunoștințelor economice în limbile latină, germană, maghiară, română, slovacă. Printre autori se numără Witisch, Lastryrie, Mitterpacher (1789, 1805, 1813), Tessdik (1801), Heintl (1811), Șincai (1806). Între anii 1777-1848 la TUB au apărut 5500 de titluri, 4000 dintre lucrări au apărut în latină, maghiară și germană (1723 în latină, 1379 în maghiară, 924 în germană, 672 în limba sârbă, 278 în limba română, 229 în slovacă, 127 în croată, 72 în ebraică, 41 în ucraineană, 23 în bulgară și 30 în alte limbi). A se vedea pentru acest subiect Béla Köpeczi, *op. cit.*, p. 19-24; Victor Neumann, *op. cit.*, p. 219; Laura Stanciu, *op. cit.*, p. 167-168.

⁷ Éva Ring, *La diffusion des livres en langues minoritaires par l'imprimerie universitaire royale de Hongrie au début du XIX-e siècle*, în *TUH*/1983, p. 90. Din deceniul 4 al secolului al XIX-lea discuțiile pe seama privilegiilor editoriale deținute de TUB devin din ce în ce mai aprinse în Ungaria, fiind întreținute de segmentul burgheziei maghiare, ale cărei cerințe literare sunt considerate nesatisfăcute prin politica promovată de această instituție.

TUB deschidea așadar, în limitele programului politic imperial, pentru elitele transilvane ale începutului de secol XIX, posibilitatea cultivării unei solidarități intelectuale la acest nivel, prin poziția și rolul cenzorului pentru cărțile românești, care funcționa în interiorul acestui sistem⁸. Spre acest mediu își îndrepta atenția Gheorghe Șincai, după o perioadă de aproape zece ani de vid profesional, în care nu se cunosc preocupări noi pentru colecționarea de documente sau intenții de definitivare a operei istorice. Drumul spre Buda îi era deschis lui Șincai de cercurile intelectuale ale Oradei Mari, aflate în strânse legături de colaborare cu mediile intelectuale maghiare: episcopul Ignatie Darabant, prodirectorul Academiei, profesorul Mihail Tertina, Ioan Corneli, care va deveni un susținător constant al activității istoricului român⁹. Pentru această perioadă, 1803-1808, istoriografia românească a acordat un spațiu larg în special problemelor legate de urmărirea de către Șincai a postului de cenzor, insistându-se asupra eforturilor istoricului român pentru accederea în această funcție deosebit de importantă pentru dezvoltarea culturală românească de factură iluministă și postiluministă¹⁰. În același timp însă, perioada șederii în capitala Ungariei a reprezentat pentru Șincai o nouă treaptă de evoluție din perspectiva contactelor inițiate și cultivate, a preocupărilor în vederea definitivării operei istorice, a căutărilor în vederea aflării celei mai potrivite formule de prezentare a muncii sale, a oportunităților concretizate în tipărirea de noi lucrări care au intrat în circuitul științific al vremii. Traseul celor cinci ani petrecuți la Buda poate fi urmărit diferențiat, în două etape: toamna 1803-vara 1804, perioadă în care a lucrat pentru M.G. Kovachich, și intervalul 1804-1808, în care a asigurat corectura cărților românești, dar și a celor în limbile latină și maghiară, și a îndeplinit funcția de cenzor interimar după moartea lui Samuil Micu. În ambele situații, munca funcționarului a fost dublată de cea a istoricului. Corespondența lui Șincai din această perioadă reprezintă o oglindă fidelă a evoluției istoricului român, a căutărilor și intențiilor sale în legătură cu opera sa, a contactelor și a modului în care imaginea sa ca erudit era receptată de elitele vremii¹¹. Anul 1804, prin munca în casa istoricului M.G. Kovachich, concretizată în ordonarea colecțiilor de documente și asigurarea corespondenței acestuia, i-a oferit în primul rând șansa unei reintegrări în viața intelectuală după eșecul de la Blaj. Prima poartă spre mediile culturale maghiare i se deschidea aici. Intrarea lui Șincai în serviciul lui Kovachich se înscrie în practica frecventă a epocii în Ungaria: mecenatul. Exemplul istoricului român nu trebuie privit ca unul izolat. Încurajarea preocupărilor culturale de către marile familii nobiliare maghiare prin funcțiile oferite, bibliotecar, secretar, institutor, era destinată să suplinească lipsa unui sistem instituționalizat performant, contribuind la valorizarea elitelor vremii și la constructivismul unei solidarități intelectuale¹². Din această perspectivă, Șincai devine

⁸ Andrei Veres, *op. cit.*, p. 598; Iosif Pervain, Maria Protase, *Numirea lui Petru Maior în funcția de cenzor și corector la Tipografia de la Buda*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Philologica, 1970, fasciculus 1, p. 23-29; Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p. 150.

⁹ Iacob Radu, *Doi luceferi rătăcitori*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare*, Seria III, Tom II, 1924, p. 225-245; Andrei Veres, *Note și scrisori șincaiene*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare*, Seria III, Tom III, 1927, p. 479-502 (în continuare *Note și scrisori*); Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai*, București, Editura pentru Literatură, 1965, p. 125-187; Constantin Mălinaș, *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania. Ioan Corneli (1762-1848)*, Oradea, 2003.

¹⁰ Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p. 145-159; Mircea Tomuș *op. cit.*, p. 125-187; Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 130; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul XVIII*, volumul II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969, p. 174-179.

¹¹ Andrei Veres, *Note și scrisori*, p. 496-502. Scrisoarea lui Mihail Tertina către Martin George Kovachich, despre Șincai (Oradea, 3 octombrie 1803), scrisoarea lui Iosif Christian Engel către M.G. Kovachich, despre Șincai (Viena, 6 februarie 1804), scrisoarea lui M.G. Kovachich către fiul său Iosif, despre Șincai (Buda, 24 februarie 1804), scrisoarea lui I. Chr. Engel către M.G. Kovachich, despre Șincai (Viena, 25 martie 1804).

¹² Dóra F. Csanak, *Quelques types d'intellectuels en Hongrie au XVIIIe siècle*, în *Intellectuels français. Intellectuels hongrois. XIII-XXe siècle*, volume publié sous la direction de Jacques Le Goff et Béla Köpeczi, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985, p. 143-153; Tünde Mikes, *La correspondance de deux historiens hongrois du XVIIIe siècle: Daniel Cornides et Martin Felmer*, în *TUH*/1983, p. 301-306. Daniel Cornides a fost institutor în familia baronului Wesselényi din Transilvania, iar la întoarcerea în Ungaria a fost timp de 18 ani secretarul contelui Teleky József. József Hajnóczy (1750-1795), unul dintre liderii mișcării anticlericale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea a funcționat ca secretar al contelui Miklós Forgách, apoi ca avocat al contelui Ferenc Széchenyi. În Ungaria solidaritatea elitelor are la bază adeseori susținerea

automat beneficiarul unor oportunități culturale prin integrarea în sistemul de vase comunicante al elitelor maghiare. Formarea, dezvoltarea și finalizarea proiectelor culturale majore ale epocii se făceau în cadrul acestui sistem. Acceptarea, în urma recomandărilor cercurilor orădene, are două implicații imediate: facilitarea accesului la informație, la cunoaștere, și în același timp recunoașterea sa calitativă venită dinspre mediile vremii care se deschideau preocupărilor istoricului român. Activitatea sa științifică din această primă etapă a lăsat două urme concrete: contribuția la publicarea colecției de manuscrise a Institutului diplomatic-juridic-istoric înființat de Kovachich, *Jus Tavernicale Articulare Commune et Locale*, căruia Șincai îi realizează prefața (15 februarie 1804), și prefața asigurată volumului care prezintă însemnările istoriografului Ștefan Szamosközy, numit de Șincai „Anonymus Carolinensis” deoarece, la acea dată, nu știa despre cine era vorba¹³. Depozitar al unor colecții impresionante, M.G. Kovachich i-a oferit istoricului român nu doar posibilitatea unei serioase documentări pentru opera istorică pe care acesta o avea în vedere, ci și conectarea la cele mai recente metode și tehnici de valorificare a documentelor istorice, proces aflat în plină derulare la acea dată în Ungaria.

A doua etapă a șederii în capitala Ungariei stă sub semnul activității sale la TUB: 15 mai 1804, când este numit în postul de corector, până la 23 mai 1808, când, printr-o scrisoare de demisie, părăsește funcția de cenzor pe care o asigurase după dispariția lui Samuil Micu¹⁴. Dincolo de interesele vremii și ale mediilor culturale românești greco-catolice sau ortodoxe care au susținut un candidat sau altul pentru această funcție, TUB i-a deschis lui Șincai perspectivele unei reafirmări intelectuale. Ambianța stimulatorie găsită aici a constituit pentru Șincai prilejul manifestării cunoștințelor sale în diferite domenii: lingvistic, literar, științific și, nu în ultimul rând, istoric.

În întregul interval de timp petrecut în capitala Ungariei, munca la opera istorică a reprezentat pentru Șincai un efort constant, chiar dacă condiționat în permanență de asigurarea mijloacelor de subzistență. Corespondența sa din această perioadă este în măsură să explice toată gama de preocupări circumscrise acestui efort: clarificările survenite în direcția metodei istorice, oscilația formulelor de prezentare a lucrării, rolul scrierilor model din epocă¹⁵. Etapa 1803-1808 a însemnat pentru Gheorghe Șincai continuarea unei munci care s-a bazat în primul rând pe colecționarea și apoi ordonarea documentelor istorice într-un efort pozitivist, necesar istoriografiei românești a acelor timpuri, pentru realizarea pasului spre modernitate, spre sinteză. Raportarea lui Șincai la iluminismul maghiar trebuie făcută evitându-se cheile tradiționale de interpretare¹⁶ care au discutat în termenii dependenței/independenței discursului istoric românesc

financiară a marilor familii nobiliare, precum Széchény sau Teleky. Același tip de solidaritate maghiară, care a funcționat în toată perioada de tranziție, denumită criza Luminilor, trebuie văzut și în eforturile lui Ferenc Sággy. Acesta a susținut adesea tipărirea autorilor maghiari care nu-și puteau permite să achite costurile de editare (conform Lorand Benkő, *L'imprimerie universitaire de Buda pour la promotion de la culture de la langue hongroise à l'époque des Lumières*, în *TUH/1983*, p. 232). Activitatea de protejare a colecțiilor documentare privind istoria națională prin cumpărarea lor de către marile familii, corespondența constantă pe care istoricii timpului o poartă între ei din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – Daniel Cornides este un exemplu elocvent în acest sens –, existența proiectelor de instituționalizare a culturii maghiare de care se leagă numele lui Miklós Révai, Daniel Cornides, Martin Felmer, György Aranka, sunt de asemenea elemente care ilustrează aceeași solidaritate intelectuală. O posibilă explicație a acestui tip de solidaritate, asupra căreia nu ne propunem să insistăm, poate fi căutată în originea elitelor maghiare, care nu sunt formate de stat în structuri instituționalizate. A se vedea pe acest subiect Remus Câmpeanu, *Elitele românești din Transilvania în secolul XVIII*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000.

¹³ Alexandru Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca*, București, Tipografia Națională, 1869, p. 21; Andrei Veres, *Note și scrisori*, p. 483; Mircea Tomuş, *op. cit.*, p. 126.

¹⁴ Sámuel Domokos, *Activitatea lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior la Tipografia din Buda pe baza documentelor necunoscute*, în *TUH/1983*, p. 293-301; Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p. 149-150; Andrei Veres, *A budai Egyetemi Nyomda román kiadványainak dokumentumai 1780-1848*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.

¹⁵ Corespondența cu Corneli în Iacob Radu, *op. cit.*, p. 186-187.

¹⁶ Cele mai cunoscute interpretări în direcția unei dependențe a discursului românesc față de cel maghiar îi aparțin lui Ladislau Gáldi. Noile tendințe istoriografice au abordat această problemă dintr-o perspectivă nouă, care se bazează pe pluralitatea mijloacelor de interpretare: Pompiliu Teodor, *Sub semnul Luminilor. Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000; Gheorghe Firczak, *Considerații privind istoriografia română și maghiară în epoca*

în fața celui maghiar, atâta vreme cât fondul regional central est-european este în acest domeniu, unul al interferențelor continue. Integrarea fenomenului istoric românesc a fost în primul rând o consecință a evoluțiilor politice care au condus la convergența frontierelor naționale. Discursul istoric la finele secolului al XVIII-lea, fie că ne referim la cel maghiar, ceh, slovac sau românesc, se subsumează în mod clar unor obiective politice, în cadrul unui proces general-regional de afirmare a identităților naționale¹⁷. Bagajul cunoștințelor, al ideilor, al temelor cultivate este adesea unul comun. Frecventarea și folosirea aceluiași surse, (Bonfini, Olahus, Toppeltinus, Szamosközy, Fridvalszky, Köleséry, Felmer), de unde și erorile de datare a unui eveniment sau de identificare genealogică, asemănarea modului de citare a acestora, gama comună a argumentelor¹⁸, merg în aceeași direcție de susținere a ideii de atmosferă istoricizantă regională caracterizată de schimbul informațional care se produce la nivelul istoricilor. Preocupările pentru istoria instituțională, în special istoria bisericii, întâlnite atât la cehi, slovaci, maghiari sau români se circumscriu aceluiași trend general al epocii orientat spre renovarea domeniului. Putem vorbi din acest punct de vedere de o unitate tematică ce se reflectă într-o diversitate a formelor, fapt sesizabil nu doar în plan istoric, ci și lingvistic. Tranziția de la secolul XVIII la secolul XIX împingea spiritul moștenirii istoriografice iezuite spre criticism, spre anunțarea germenilor polemicilor naționale în discursul istoric¹⁹. Prin activitatea de colecționare, filtrare și ordonare a documentelor Șincai nu face o notă discordantă în peisajul istoriografic central și est-european de la începutul secolului al XIX-lea, care prelungea preocupări serioase ale istoriografiei maghiare din finalul veacului precedent. Ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea sunt caracterizate de eforturile constante ale istoricilor maghiari Cornides, Pray, Katona, Koppi în direcția unor investigații critice în vederea încheșării colecțiilor de documente ale istoriei naționale și editarea acestora²⁰. Nu lipsesc intențiile de instituționalizare a acestei activități arheografice, nume ca I. Batthyany, M.G. Kovachich, F. Szecheny, Cornides, György Aranka, fiind asociate acestor preocupări²¹.

Elucidarea traseului evoluției *Cronicii* în forma pe care o cunoaștem azi pleacă de la colecțiile de însemnări de pe documente și a felului în care au evoluat acestea. Este vorba de cele două colecții distincte de care dispunem, ce poartă semnătura lui Gheorghe Șincai, care au

Luminilor, în *Spiritualitate transilvană și istorie europeană*, editori Iacob Mârza, Ana Dumitran, Alba Iulia, 1999, p. 469-503; Laura Stanciu, *op. cit.*, p. 171.

¹⁷ László Sziklay, *Les courants idéologiques, littéraires et artistiques dans les publications de l'imprimerie universitaire de Buda*, în *TUH/1983*, p. 51; Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale Iluminismului românesc. Momente și sinteze*, București, Editura Minerva, 1975, p. 38-60; Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen kulturbeziehungen zu Südosteuropa. Aufklärung und Absolutismus*, München, 1958, p. 43-57; Emil Niederhauser, *La publication de livres et la prise de conscience nationale des intellectuels en Europe Orientale*, în *TUH/1983*, p. 60-62.

¹⁸ Laura Stanciu, *op. cit.*, p. 170-171. Tematica generală comună cultivată în scrierile istorice se subsumează procesului de afirmare a identităților naționale. Problema națională, ideea originii și implicit a drepturilor popoarelor reprezintă subiecte predilecte ale istoricilor vremii. Afirmarea identității prin istorie și limbă va lua la începutul secolului al XIX-lea forma unei competiții ideologice, reflectată cel mai bine în scrierile polemice cărora li se asociază nume ca Juraj Sklenár, Istvan Katona, Petru Maior, Bartolomeo Kopitar. A se vedea László Sziklay, *op. cit.*, p. 49.

¹⁹ *Ibidem*, p. 50.

²⁰ Domokos Kosáry, *op. cit.*, p. 149-154; Steven Bela Vardy, *Modern Hungarian Historiography*, New York, Columbia University Press, 1976, p. 28-33; Andrei Kiss, *Gheorghe Șincai și științele fundamentale ale istoriei*, în *Revista arhivelor*, anul I, vol. XXXV, 1973, nr. 2, p. 94-97.

²¹ Andrei Kiss, *op. cit.*, p. 89. Inițiativele lui I. Batthyányi au vizat încurajarea editării documentelor legate de istoria ecleziastică din Transilvania. În anul 1790 ieșea de sub tipar *Series antiquorum et recentiorum episcoporum Transylvaniae*, iar în anul 1791 *Notitia veteris et novi Capituli ecclesiae Albensis Transylvaniae, ex antiquis et recentioribus literarum monumentis errata*, ambele întocmite de Antonius Szeredai. Planurile lui Batthyányi au vizat de asemenea înființarea unei societăți științifice denumită „Societas Assiduorum” care ar fi avut ca scop principal cultivarea diplomatiei și a cronologiei. De numele lui Kovachich (1744-1821) se leagă primele încercări pentru organizarea activității științifice de culegere și publicare a izvoarelor istorice. F. Széchényi și-a asociat numele de fondarea muzeului, devenit apoi Biblioteca Națională, depozitar al culturii naționale maghiare. La baza bibliotecii au stat 13.000 de cărți și 1200 de manuscrise din biblioteca personală a contelui (Domokos Kosáry, *op. cit.*, p. 140-145). Corespondența istoricului Cornides cu Martin Felmer și György Pray lasă să se întrevadă planurile acestora pentru înființarea unei academii maghiare, în accepțiunea de școală superioară (Tünde Mikes, *op. cit.*, p. 306).

reprezentat prin conținutul lor fundamental pe care s-a construit forma finală a Cronicii. Prima colecție apare cu titlul de *Notata ex variis authoribus per G. Gabrielem Sinkay*, în 27 de tomuri (3 volume), și cuprinde texte copiate din diferiți autori, manuscrise, copii de pe documente, fără un criteriu precis în privința succesiunii acestor texte adunate în perioada șederii la Roma și Viena²². A doua colecție de documente, *Rerum spectantium ad universam gentem Daco-Romanam seu Valachicam cum summaria collectio ex diversis authoribus facta a Georgio Sinkai de eadem secundum ordinem chronologicum*, tom I-III, reflectă din titlu metoda și criteriile de ordonare care au stat în spatele construcției acestei colecții²³. Opinia cercetătorilor care s-au ocupat de activitatea arheografică a lui Șincai susțin ideea ca aceasta este de fapt colecția de izvoare întocmită în mod sistematic pentru *Hronică*, numită de Șincai „culegerea mea cea mare” și care cuprinde și textele transcrise în prima colecție amintită, recopiate acum strict după ordinea anilor la care se referă informațiile. Scopul acestei colecții sistematizate a fost acela de a fi colecția de izvoare a *Hronicii* care să poată fi consultată de cititori²⁴.

În anul plecării la Buda, 1803, transcrierea izvoarelor adunate de Șincai era concretizată în trei volume, informația mergând până la evenimentele anului 1664 inclusiv²⁵. Șederea la Buda reprezintă în procesul evoluției istoricului român, sub aspectul concepției istorice, o etapă care nu produce modificări esențiale. Sub aspectul metodei însă, se produce o rafinare a tehnicii de lucru și a formulei de prezentare a lucrării. Activitatea principală, care continuă deprinderile formate la Roma, este cea de întregire a colecției de izvoare prin completarea corpusului de documente inedite și izvoare narrative interne întocmit până atunci. Este perioada cea mai bogată sub aspectul semnelor de întrebare, al ezitărilor istoricului în formula operei, pe fondul noilor direcții de evoluție a scrisului istoric european. Examinarea volumelor colecției *Rerum spectantium* – căci aceasta este colecția pe care Șincai o completează la Buda – este în măsură să dezvăluie modul de lucru al istoricului, începând cu anul sosirii sale. La anii la care a mai găsit informații din noi izvoare, aflate după întocmirea volumului respectiv, Șincai a scris textele nou depistate, pe coloanele marginale ale filei²⁶, într-o muncă ce reflectă prioritar colecționarea informației și nu interpretarea ei. În cazul în care spațiul marginal nu a fost suficient, a transcris noul izvor în întregime, pe coală separată. În special în cazul documentelor a procedat în acest mod, de transcriere integrală pe o coală separată, intercalată apoi între filele volumului la anul corespunzător. Eforturile lui Șincai au avut ca suport realizările școlii istoriografice iezuite care, prin rigoare și calitate, și-a prelungit influențele până la începutul secolului al XIX-lea, argument care nu îl transformă însă pe istoricul român într-un produs al școlii iezuite maghiare. Marile sinteze istorice ale timpului semnate de Engel, Fessler, Budai, Virag au la bază, de asemenea, marile colecții ale acestei școli. Dintre principalele surse care cuprind atât documente originale, cât și copii de pe documente pe care Șincai le folosește în această perioadă amintim: colecția *Diplomatarium Hungaricae* (păstrată la Biblioteca Națională Széchény), *Collectio Hevenesiana*, păstrată la Biblioteca Universității din Buda (93 de tomuri menționate și în Cronică), colecția copiilor de pe documente a istoricului Cornides despre care știa încă de la Viena, colecția Fejervary, colecția Wagner. Colecția Cornides cuprindea copii de pe documente, executate de Cornides în arhivele ardeleni, de mare importanță pentru istoria Transilvaniei. Din 246 de documente inedite cuprinse în *Rerum spectantium*, 168 provin din colecția Cornides²⁷. Colecțiile bibliotecilor și cele particulare

²² *Notata ex variis authoribus per G. Gabrielem Sinkay ordinis S. Basilli M. Transylvanum*, Anno 1775, vol. I-III (tom I-XXVII). Manuscrisul se păstrează la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, *Manuscrise românești*, nr. 545-547. A se vedea Andrei Kiss, *op. cit.*, p. 262; Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 26-29.

²³ *Rerum spectantium ad universam gentem Daco-Romanam seu Valachicam cum summaria collectio ex diversis authoribus facta a Georgio Sinkai de eadem secundum ordinem chronologicum*, tom I-III. Manuscrisul se află la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, *Manuscrise românești*, nr. 461-463 (în continuare *Rerum Spectantium*).

²⁴ Andrei Kiss, *op. cit.*, p. 90; Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 247.

²⁵ *Ibidem*, p. 94.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 95. Colecția Cornides, după moartea acestuia din anul 1787, a fost cumpărată de Teleki József senior, care l-a sprijinit și pe Kovachich și i-a pus la dispoziție colecția sa. În anii în care a fost cercetată de Șincai, prin

i-au oferit izvoarele istoriei medievale. Dat fiind că în perioada respectivă atenția colecționarilor și arheografilor se îndreaptă aproape exclusiv spre documentele medievale – care ofereau suportul științific al polemicilor aflate la început de drum – este explicabil de ce majoritatea documentelor folosite de Șincai sunt din secolele XIII-XVI. Se înmulțesc informațiile culese de la cronicarii și memorialiștii ardeleni, care constituie o categorie aparte a izvoarelor narative. Cele mai multe dintre acestea nu erau încă editate, astfel că sunt copiate direct de pe originale sau manuscrise. În paralel, completarea informațiilor se face cu date sau părți din lucrări nou apărute, cazul cel mai cunoscut fiind lucrarea lui Engel, care apărea la Halle în 1804, *Geschichte der Moldau und Walachei*²⁸. Izvoarele, începând cu anul 1664, sunt trecute în volume tot cronologic, într-un efort pozitivist care a avut ca rezultat prima colecție sistematică de izvoare ce putea oferi oricând suportul lucrărilor de sinteză²⁹.

Contactul cu istoricul german Engel, care își pregătea pentru tipar lucrarea, a constituit pentru Șincai nu doar posibilitatea prezentării propriilor intenții în legătură cu opera sa istorică, ci și prilejul unui schimb activ de informații în legătură cu cronistica moldo-valahă și, credem noi, un important punct de reper în procesul de elaborare a unei formule potrivite de prezentare a muncii sale, care să aibă ecou pozitiv în mediul științific al vremii ce funcționa ca un girant al calității. În scrisoarea către istoricul german din primăvara anului 1804, Gheorghe Șincai explica planul său de lucru care lăsa să transpară în mod clar ideea că la acea dată, *Cronica*, în forma cunoscută azi, nu era începută și că intențiile sale de publicare vizau colecția sistematică pe care o avea în lucru în acel moment și care se păstrează încă în manuscris. Intențiile sale vizau o lucrare în limba latină, adresată în primul rând învățaților străini:

„Voi traduce în limba latină textele autorilor pe care, scriși în diferite limbi, le-am aranjat numai după ani, și le voi așeza într-o astfel de ordine încât unul să explice pe celălalt și dacă va fi nevoie chiar să-l combată. Lucrarea astfel pregătită o voi da la lumină ...”³⁰.

Corespondența pe anul 1804 cu prietenul și susținătorul său Corneli³¹ este de asemenea în măsură să lase să se întrevadă căutările lui Șincai, procesele de gândire și regândire a întregii opere istorice sub aspectul formei, motivate atât de aspectul financiar legat de tipărirea lucrării, dar și de noile orientări în domeniu de la începutul secolului al XIX-lea către un spirit sintetic și critic. La 31 iulie 1804, în scrisoarea către Corneli³², intențiile lui Șincai aveau în vedere o lucrare cu titlul *Analele Daco-Romane*, pe care spera să o poată termina până la sfârșitul anului 1804 și, implicit, să o tipărească. Pentru Șincai urmează un timp al consultărilor, al orientărilor către modele și formule contemporane similare care s-au bucurat de succes, atenția istoricului român fiind reținută de exemplul oferit de Stritter, fostul director al arhivelor imperiale din Petersburg și Moscova, care între anii 1771-1780 tipărise cu susținerea financiară a Curții Imperiale, *Memoria populorum olim ad Danubium, Pontum-Euxinum et inde magis ad septentrionem incolentium*, lucrare pe care Șincai credem că a consultat-o la Buda, datorită trimerilor pe care le face în Cronică, tomul I. Astfel se produc schimbările repetate ale titlurilor, mai întâi în *Magazinul Annalelor Dacice sau Valahice* și apoi în

intermedierea lui Kovachich, colecția se afla încă în posesia familiei Teleki. Documente din colecția Cornides au fost utilizate și în prima mare colecție maghiară de documente, cea a lui Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis*, 1-42, Buda, 1829-1844. De asemenea, Kovachich era în posesia unei alte colecții importante pentru Șincai, cea a comitelui Andrei Hádik, și pe care istoricul român îl cunoscuse la Viena. După moartea acestuia, colecția, care cuprindea cărți și scrisori, trece în posesia fiului său, Ioan Hádik, și de la acesta ajunge apoi la Kovachich. A se vedea Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 24.

²⁸ Andrei Kiss, *op. cit.*, p. 95; Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 129; Pompiliu Teodor, *Contacte, convergențe româno-maghiare-săsești în Epoca Luminilor*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Gheorghe Șincai*, III-IV/2000-2001, p. 184.

²⁹ Manole Neagoe, prefată la Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, ediție îngrijită, studiu asupra limbii de Florea Fugariu, tom I, București, Editura pentru literatură, 1967, p. LIV. Față de Dimitrie Cantemir, Șincai a triplat numărul izvoarelor folosite.

³⁰ Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1901, p. 101-103; Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 137.

³¹ Corespondența cu Corneli în Iacob Radu, *op. cit.*, p. 186; Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 129.

³² Iacob Radu, *op. cit.*

Memoria Daco-Romanorum sive Valachorum et afinium Populorum, titlu care apare menționat deja într-o scrisoare din anul 1808³³. Printre variantele de tipărire, sugerate de modelele și istoricii vremii, figura o lucrare tip colecție de documente și izvoare în limbile în care s-au scris, pentru autenticitate, numai textului românesc urmând să i se adauge unul paralel latin. Căutările acestei perioade (1803-1805), care au avut în vedere o astfel de lucrare, nu s-au putut concretiza într-o formă tipărită a muncii sale. Politica TUB, subordonată politicii imperiale, nu făcea la acea dată o prioritate din tipărirea lucrărilor istorice, centrate pe istoria națională. Amânarea repetată care transpare din corespondența lui Șincai a provocat mutații și în direcția conținutului lucrării, producându-se astfel orientarea către o operă de idei, redactată în limba română³⁴. Ultimul titlu la care se pare că s-a oprit în anul 1807 va fi păstrat cu foarte puține modificări, *memoria* fiind înlocuită de termenul *hronica*³⁵. Corespondența este și de această dată sursa care ne îndreptățește să credem că intervalul 1807-1808 reprezintă o etapă în care Șincai are deja în lucru *Cronica* în forma pe care o cunoaștem azi și la baza căreia a așezat vastul material din *Rerum spectantium* pe care îl avea sistematizat. La 3 iulie 1808, în scrisoarea către Samuil Vulcan, noul episcop de la Oradea, Șincai vorbește pentru prima oară despre *Cronica*: „... din *Cronica* românească volumul prim îl am gata, celelalte trei le voi pregăti la conții Wass dacă voi avea zile ...”³⁶.

Redactarea *Cronicii*, așa cum o cunoaștem azi, începea așadar la Buda în ultima etapă a șederii sale în capitala Ungariei, sub presiunea unui factor deosebit de puternic, ale cărui consecințe sunt vizibile în modul de redactare: timpul. Dacă în primul volum Șincai prelucrează și filtrează critic materialul informativ, citatele din texte sau documente rezumându-se la ceea ce autorul considera indispensabil și esențial, în volumele doi și trei reproducerea textelor devine o manieră curentă de lucru, dimensiunile reproducerii depășind cu mult intervențiile autorului în direcția interpretării³⁷. Sub presiunea aceluiași factor, Șincai va da la lumină primele 80 de pagini ale lucrării în forma nouă, în cunoscutele calendare de la Buda pe anul 1808-1809³⁸. Calendarele au reprezentat un segment editorial care se bucurau de o atenție deosebită în vederile politicii imperiale. Pentru români, acestea au deschis o dublă oportunitate: cea directă, de popularizare a cunoștințelor, și cea indirectă, de exprimare a unor poziții subsumate obiectivului național, prin publicarea unor fragmente de istorie.

Mediul cultural de la Buda, prin pluralitatea oportunităților deschise în fața lui Gheorghe Șincai, a condus la sedimentarea căutărilor, la asumarea formulelor finale de expunere a unui travaliu istoric întins pe durata a zeci de ani. Discutăm de o rafinare a metodelor și tehnicilor de organizare și prezentare a materialului, dar nu și de o modificare a concepției istorice, cristalizată în perioada romană. Radiografia șederii în capitala Ungariei oferă o dublă ipostază: istoricul Șincai și funcționarul de la TUB. Dacă pentru funcționarul Șincai plecarea de la Tipografie poate fi interpretată ca un eșec, pentru istoricul Șincai ea capătă semnificația căutării destinației terminale în vederea finalizării operei sale istorice în forma pe care o cunoaștem azi.

ANA-MARIA ROMAN-NEGOI

³³ Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 179.

³⁴ *Ibidem*, p. 180.

³⁵ Iacob Radu, *op. cit.*, p. 188.

³⁶ Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 185.

³⁷ Manole Neagoe, *op. cit.*, p. LXIV.

³⁸ Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 184; Andrei Veres, *Bibliografia româno-ungară*, București, Editura Cartea Românească, 1931, p. 166.

**CULTURAL OPPORTUNITIES AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY.
GHEORGHE ȘINCAI AND THE CONTACTS WITH THE HUNGARIAN
ENLIGHTENMENT (1803-1808)**

SUMMARY

With the help of the most recent literature in the field, the paper proposes to provide an updated perspective on Gheorghe Șincai's evolution as a historian. A distinction can be made between three stages of cultural and intellectual development in Șincai's life, each made possible by the encounters with different scholarly environments he had in Rome, Vienna, Blaj and, towards the end of his life, in Buda. During the time he spent in Buda (1803-1808), Șincai wrote his most important works, which were to become well known among the scholars of the period. The intellectual milieu provided by the University's Printing Press at the beginning of the 19th century gave Șincai the chance to work among the most important scholars of the time and feel the influence of the approaching Romantic movement. The cultural environment in Buda, with the many opportunities it offered to Șincai, brought about the remarkable completion of his historical work. Here Șincai improves his method and the manner of organization and presentation of historical data, but his conception about history still remains the one he developed during his early stay in Rome. The time Șincai spends in Hungary's capital brings sheds a different light on the clerk and the historian. If leaving the typography can be regarded as a failure for Șincai the clerk, Șincai the historian benefited from it and managed to finalize his historical work in the form we knew today.